

УДК 316.2

ВАЛЕРІЙ ПИЛИПЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України, Київ

ГУЛЬБАРШИН ЧЕПУРКО,

доктор соціологічних наук, завідувачка відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України, Київ

ЮРІЙ ПРИВАЛОВ,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України, Київ

Метатеорії на початку ХХІ століття: модернізаційний вектор соціології

Метатеоретизування в соціології (як і в інших соціальних науках) стало реакцією на те, що сприймалось як свого роду криза підвалин. Ця криза відбивалася в усвідомленості множинності та гіпотетичної несумірності відомих моделей пояснення і дослідницьких програм. Частково ця криза була спровокована пов'язаними зі становленням постпозитивістської програми у філософії і соціології науки спробами філософської інтерпретації поглядів на розвиток суспільних наук, викладених у “Структурі наукових революцій” Т.Куна стосовно динаміки соціально-наукового знання, а також із сумнівами в можливості його (знання) нарощення за рахунок теорій і законів, зіставних із природничими.

© В.Пилипенко, Ю.Привалов, Г.Чепурко, 2019

Свого часу Д.Вагнер і Дж.Бергер обґрунтовували ідею оцінки прогресу наукового знання як результату зміни і розвитку наукових парадигм [Wagner, Berger, 1985]. Цей прогрес, на думку авторів, сам Т.Кун вважав безумовно можливим у вигляді еволюції від уже відомого, а не спрямованої до заздалегідь відомої цілі еволюції в напрямі того, що ми сподіваємося дізнатися — стосовно теоретичних контекстів або типів теорій, в котрих відбувається такий приріст.

Д.Вагнер і Дж.Бергер розрізняють такі типи теоретичної діяльності в соціології: 1) “орієнтувальні стратегії”, або “метатеоретичні рамці”; 2) одиничні теорії (теоретичні аргументації); 3) теоретичні дослідницькі програми як сукупність співвіднесених теорій. При цьому дослідники описують також п’ять типів відношень між теоріями в рамках дослідницьких програм і пропонують індикатори та конкретні “взірцеві” приклади адекватних цим відношенням типів теоретичної динаміки.

З одного боку, це виглядає дещо спрощено порівняно і з відомою класифікацією Роберта Мертона, і з деякими пізнішими класифікаціями типів та стратегій соціологічного теоретизування [Девятко, 2003]. З іншого боку, запропонована Вагнером і Бергером типологія добре описує варіативність відношення між одиничними теоріями і дослідницькими програмами. Йдеться про паралелізм і конкуренцію, проліферацію, поглиблене пропрацювання, галуження тощо. Понад те, ця типологія дає змогу “примирити” ідею різних форм прирощення теоретичного знання і висловлену Дж.Ритцером радикальну тезу про неможливість еволюційного зростання та паралельне існування в соціології кількох стійких і, можливо, несумірних парадигм.

Орієнтувальні стратегії — це метатеорії, які включають деякі “метафізичні” припущення й аргументи про природу соціальної реальності (“соціальну онтологію”), про епістемологічні основи та критерії оцінювання соціологічних пояснень, цілі та цінності соціологічного дослідження тощо. Тому орієнтувальні стратегії (метатеорії) навряд чи піддаються прямій емпіричній верифікації. Вони є доволі ригідними, тобто нечасто модифікуються, можуть переживати спади в плані популярності й домінування, але так само нечасто зникають взагалі. Відповідно, незважаючи на уточнення й ускладнення метатеоретичної аргументації, потенціал зростання і змін метатеорій є вкрай малим, на відміну від двох інших типів теоретизування, при цьому аналіз їх не в змозі побачити форми їхньої позитивної динаміки.

Отже, опис та аналіз базових припущень, ключових понять і пояснювальних стратегій основних соціологічних парадигм (або орієнтувальних стратегій, теоретичних логік, моделей пояснення) у 1970-ті — на початку 1990-х років поступово сформувалися як один ключовий напрям (проблемне поле) соціологічного метатеоретизування, котрий дедалі більшою мірою орієнтувався на експлікацію взаємовиключних відповідей на фундаментальні проблеми соціологічного пояснення, наприклад, формальні і змістові труднощі, пов’язані зі зверненням до станів свідомості та суб’єктивних підстав дії — переконань, уподобань чи бажань суб’єкта — як до його причиннісних детермінацій [Девятко, 2003].

Такого роду важкі питання — соціальна причинність та генерувальні механізми, природа та пояснювальний статус свідомості, інтенціональність та раціональність дії, свобода волі та нормативність соціального життя, значення та інтерпретація, тобто речі, які раніше “числилися” за філософією соціальних наук, тепер дедалі більше перетворювалися на “внутрішні” питання соціологічної теорії. Це мало як позитивні наслідки (піднесення рефлексійності й подолання “філософської наївності” соціологів-теоретиків), так і негативні, що наражалися на епізодичну критику. Але ця критика лише “стимулювала” дискусію і сприяла популярності метатеоретизування та розробленню більш точних дефініцій і деталізованих аргументів.

Свого часу Дж.Александр і П.Коломі зазначали, що причини піднесення інтересу дослідників до аналізу основ соціологічної теорії значною мірою пов'язані з тим, що попередні спроби накопичення обґрунтованого знання шляхом емпіричної верифікації множини “різномовних” формальних і змістових теорій вели не до створення системи узгоджених теоретичних тверджень, а до поглиблення розриву між мовами теоретизування, притаманними провідним соціологічним парадигмам. При цьому можна говорити також про ситуацію комунікативного *impasse*, глухого кута в соціальній теорії, коли неможливо прямо зіставити теоретичні пояснення (і навіть описи), пропоновані прибічниками різних соціологічних шкіл, і вказати на якісь універсальні критерії оцінювання теоретичної раціональності їхніх тверджень, що стосуються одних і тих самих соціальних явищ чи процесів одного рівня.

Іншими словами, результатом інтенсивних зусиль попередніх поколінь дослідників щодо створення й емпіричного обґрунтування нових теорій стала поява великої кількості парадигм, моделей, понять та емпіричних підходів, які мають стосунок до будь-якого аспекту соціального світу (який тільки можна уявити), що породило спочатку відчуття теоретичної кризи, а згодом схилило соціологів до песимістичних оцінок корисності теорій як таких та можливостей раціональної оцінки і порівняння їх.

У контексті аналізу проекту соціологічної метатеорії у XXI столітті можна звернутися до дефініції метатеорії, висунутої Дж.Ритцером. Він пропонує досить вузьке визначення метатеорії як широкої перспективи, що охоплює не менш як дві теорії. В якості прикладів Дж.Ритцер наводить як окремі базові припущення стосовно природи соціального та пояснювальні стратегії (індивідуалізм, холізм, постпозитивізм, герменевтику), так і ґрунтовані на них парадигми. До метатеорій тут віднесено і метааналіз даних (статистичний аналіз даних множини доступних емпіричних досліджень або баз даних), і метаметодологічні дослідження окремих соціологічних методів.

Разом із тим слід зазначити, що Дж.Ритцер зберігає виокремлення трьох різновидів метатеоретичної діяльності: 1) метатеоретизування як поглиблений аналіз наявної теорії та спосіб досягнення глибшого її розуміння; 2) метатеоретизування як вступні кроки до розроблення нової теорії; 3) метатеоретизування як джерело ширшої перспективи, що узагальнює деяку кількість окремих теорій. Якщо перші два типи (теоретичний аналіз і синтез попередніх теорій) розуміються як конвенціональні стратегії вдосконален-

ня наявних та розроблення нових теоретичних моделей (або загальних аналітичних схем), то третій тип (націлений на створення широкої перспективи або метатеорії) найбільшою мірою відповідає початковому сенсу терміна “метатеорія”.

Дж.Ритцер доходить висновку, що метатеоретизування в соціології пододало наївні іконоборчі спокуси ранньої “соціології соціології” й перетворило навіть критичні закиди прихильників постмодернізму щодо раціоналізму і модернізму самої ідеї метатеорії (як способу досягнення концептуальної ясності й упорядкованості) на джерело нових концептуальних засобів і підходів. Це сталося, зокрема, в результаті апропріації таких прийомів деконструкції, як критичне прочитання та відмова від ідеї “кінцевого означуваного” (кінцевого сенсу) теоретичних текстів, а також децентрація, проблематизація усталених ієрархій правдоподібності й культивування інтересу до “периферійних” мотивів та аргументів.

Метатеоретичний аналіз перебуває на правому полюсі континууму між філософією і наукою: від насичених унікальними фактичними деталями описів через емпіричні генералізації та теорії до дослідницьких програм, моделей пояснення і, нарешті, власне філософських теорій. Звернення ж до “важких питань” метатеорії не обов’язково має передувати науковому дослідженню і може бути відносно “пізнім продуктом” становлення наукової дисципліни.

Аналіз соціологічного метатеоретизування стає більш зрозумілим, ефективним і результативним у ширшому контексті — контексті соціального метатеоретизування. Останнє слід розуміти як використання моделей теорій, розроблених у методології науки, для виявлення специфіки, рівня зрілості та перспектив розвитку формоутворень соціального і гуманітарного знання, які називаються теоріями [Кузнецов, 1997: с. 27]. Кінцевим продуктом соціального метатеоретизування є виявлення та опис структур знання, які “ховаються” за вживаними у соціальних науках термінами “теорія”, “теоретичне” та різними їх комбінаціями, а саме: “соціальна теорія”, “теоретичне соціальне знання”, “теоретична модель”, “теоретична проблема”, “теоретичний метод” тощо. Пов’язаний із цими термінами зміст можна передавати за допомоги інших термінів на кшталт “абстрактне”, “узагальнене”, “систематичне”, “математичне” і т.д. Проте в деяких випадках термін “теорія” та його похідні пов’язані з більш важливими і суттєвими констатаціями.

Саме праці Дж.Ритцера фактично конституювали нову дисципліну на межі філософії соціальних наук і соціології. Метою цієї дисципліни є аналіз типів соціологічних теорій і способів аргументації з використанням цих теорій. Разом із тим попри очевидну важливість терміна “теорія” Дж.Ритцер не експлікує його різні значення. Це не випадково, оскільки він повністю обходить тип метатеоретизування, ґрунтований на свідомому використанні методологічних реконструкцій наукових теорій при аналізі систем соціологічного знання. Дж.Ритцер головним чином обмежується частковим типом метатеоретизування, інструментом котрого є поняття “парадигма”. У його працях теоретичні системи соціологічного знання трактуються під зором втілення в них тих чи інших парадигм [Кузнецов, 1997: с. 30].

За Дж.Ритцером, метатеоретизування в соціології — це систематичне вивчення фундаментальної структури соціологічної теорії [Ритцер, 2002: с. 562]. Але термін “систематичне” нагадує про поширеність у науковому обігу неповних (що має місце у Ритцера), спрощених, нецілісних уявлень про системність, як її розробляли Л. фон Берталанфі та його послідовники. У критичному світлі метатеоретизування Дж.Ритцера відіграє радше фонову роль піднесення загальнотеоретичної вагомості пропонованих суджень, є реакцією на поточний стан теорії у світовій і вітчизняній соціології. Дослідник визнає за “метатеоретичною роботою” деяку функцію. Метатеоретизування “освіжає” соціологічну теорію, додаючи нові об’єкти (проблематику) дослідження і нові шляхи аналізу. Тобто ідеї метатеоретизування Дж.Ритцера продовжують виявляти нові тенденції в предметному (проблемному) полі соціологічних досліджень.

Для пострадянської соціології ідея метатеоретизування виявилася досить органічною з огляду на уявлення вітчизняних науковців щодо методології теоретизування Карла Маркса. Для характеристики змісту й евристичної цінності метатеоретизування пострадянські соціологи мали усвідомлювати важливу роль “польової” дослідницької роботи. Адже за всієї важливості аналізу теоретичної думки лише емпіричні шляхи опанування реальності дають змогу отримати нове знання, подолати обмеженість наявних теоретичних конструктів. В орбіту дослідницьких інтересів пострадянських соціологів “увійшли” ідеї Дж.Ритцера про метатеоретизування. Але в їхніх працях метатеоретизування переважно зводилося до огляду, аналізу поля сучасних соціологічних теорій. Пропонувалося реалізувати потенціал історизму, розвивалися ідеї зміни “домінантних” бачень проблеми сучасних соціологічних теорій [Іванов, 2013b]. Є й певний досвід аналізу текстових даних з позицій метатеоретизування [Троцук, 2017] та бачення диференціації різновидів метатеоретизування [Дудина, 2017].

Отже, метатеоретизування становить важливий напрям у дослідженнях пострадянських соціологів. Цей підхід реалізується як у плані аналізу відомих соціологічних теорій, так і через засвоєння досягнень суміжних із соціологією наук, спрямованих на дослідження соціального світу. При цьому слід зазначити, що принципове значення для розвитку сучасної соціології на пострадянському просторі має всебічний аналіз реального життя, коли теорія базується на соціальній конкретиці. Метахарактер таких досліджень потребує використання методологій і даних будь-яких соціальних наук.

Пострадянські соціологи здатні рухатися вперед, деталізувати і конкретизувати сучасну ситуацію в соціології, осмислювати необхідні кроки в даній сфері, виходити зі своїми ідеями в міжнародний дискурс. При цьому завдання метатеоретичної критики теоретичної соціології має змістовий сенс, передбачаючи виявлення нових для соціології тенденцій і явищ. Вочевидь проблема метатеоретизування має, так би мовити, “вічнозелений характер”: зміни, що напливають, уявляють дедалі нові (раніше не помічені) аспекти, змушують знов і знов повертатися до соціологічного теоретизування на новому рівні [Романовский, 2018: с. 130].

Суспільство і наука не стоять на місці, постійно відбувається оновлення знання, розвивається наукова думка, змінюється набір чинників, що впливають на неї. Однією із фундаментальних новацій стала культурсоціологія Дж.Александера, яка є логічним продовженням його творчої теорії неофункціоналізму і рефлексією теоретичної логіки в соціології. Це є “проривним” чинником розвитку метатеоретизування, який уже привніс зміни в соціологічний мейнстрим Америки та Європи (йдеться про концепцію соціально-культурної травми, перфоманс у політиці тощо). Також Дж.Александр відкрив шлях “дозрілим інтеграціям” (за виразом Дж.Ритцера) до картини багатоманіття соціальних світів для інокультурних (в антропологічному сенсі) явищ, інших, аніж ті, що їх поставляє мейнстрим емпіричних досліджень реалій Європи та США. Тим самим було створено, зокрема, сприятливі умови для залучення в соціологію науковців із країн Азії та Африки.

Як слушно зазначав Дж.Ритцер, соціальна теорія “вмонтована” не лише у наукове середовище, але й у середовище ширшої спільноти. Внаслідок цього існує низка більших сил, що впливають на неї, певною мірою контролюють її. Саме метатеоретизування “допомагає” звернути увагу на небезпеки, пов’язані з існуванням таких сил, а також на необхідність супротиву їм [Ritzer, 2007: p. 2965]. Адже сучасні зміни “ширшого суспільства” створюють інноваційні імпульси в соціологічному просторі, які нерідко “стримуються” традиціоналізмом культури та мислення, домінуванням наявних соціальних груп. Разом із тим Дж.Ритцер не використовує повною мірою потенціал цього положення.

У пострадянській період розвитку метатеоретизування вочевидністься, що певні чинники (які раніше не потрапляли в поле аналізу та критику соціологічних теорій) набувають дедалі більшої значущості як джерело новацій, що поширюються через кордони євроатлантичних регіонів світу. І це може свого часу привести до фундаментальних змін у підрозділах соціологічного знання, і не в останню чергу — теоретичного.

Нове, своєрідне прочитання опису та пояснення сучасного світу та їхніх витоків “вторгається” у сферу соціологічного теоретизування, де поки що домінантні ролі зазвичай відіграють американські дослідники. Перспективи цього тренду — у порядку денному багатьох західних науковців, котрі обговорюють можливості радикального перегляду (чи, принаймні, серйозної модифікації) підходів до сучасного капіталізму. Дедалі відчутніше лунає критика фундаментальних принципів “модерну”, раціональності, чинного політико-економічного ладу, доволі гостро окреслюються проблеми наслідків функціонування капіталізму. При цьому розкриваються можливості “неєвропейських” варіантів підприємницької етики (наприклад, на матеріалі Китаю, де ефективно втілюється традиційна етика трудових, виробничих і владних відносин — гуансі). Водночас японські науковці висловлюють сумніви в “розумності” екологічних принципів сучасного індустріального виробництва.

Пострадянський світ створює принципово інші основи соціологічної теорії. Досить революційні зрушення в соціальних і природничих науках також є джерелом теоретичних новацій у соціології та метатеоретичній ре-

флексії. При цьому слід зазначити, що міждисциплінарність є потенціалом, а не загрозою соціології. Прикладом взаємодії останнім часом можуть слугувати зрушення на межі соціології з біологічними науками. Так, Дж.Тернер увів підрозділ про еволюційне теоретизування, породжене успіхами біологічних наук. Взагалі ж нинішній інтерес до біології нагадує ті часи, коли на Герберта Спенсера могутній вплив справили ідеї Чарльза Дарвіна про фенотипи та генотипи як чинники підвищення шансів у природному відборі, виживанні видів, їх відтворенні, включно з етапом формування сучасної людини та людських спільнот. Нині те, чого не знали Ч.Дарвін і Г.Спенсер, розробляють у генетиці, еволюційній психології, дослідженнях кроссвидових порівнянь, організмичних, екологічних, калькуляційних обмежень. Усе це “проникає” у соціальне знання, обіцяючи зробити соціологію більш дарвіністською, а в дисциплінарному сенсі — більш людиноцентричною. До теоретичних проривів можуть привести соціологію і феномен інформаційної революції, і становлення інформаційного способу виробництва, і зміни у способі життя під впливом модернізаційних процесів. Не слід випускати з поля зору можливі наслідки впровадження в методи і техніки наукового аналізу таких різновидів інформації, як *big data*, супутникові й мобільні дані, оцифровані фонди архівів тощо.

Актуальною проблемою метатеоретизування в пострадянський період є інтеграція наявних нині соціологічних теорій у рамках єдиної парадигми. Адже на теоретичні основи соціології вирішальним чином вплинуть радше зміни в реальному світі. Саме через цей досвід будуть “переломлюватися” пошуки і знахідки соціологів. Зокрема, у світовій соціології по-новому постає питання про місце людини у сучасній та майбутній історії. Дослідження фундаментальних проблем суспільства, людини, влади та теоретичне осмислення їх (що власне і становить метатеоретизування) завжди було у центрі уваги провідних соціологів. Свого часу осмислення російської революції дало підстави П.Сорокіну прийти до альтруїзму, гуманізму, загальнолюдських цінностей. Величною за масштабом і рівнем метатеоретичних висновків є його праця “Соціальна і культурна динаміка”.

Говорячи про здобутки і перспективи пострадянської соціології, слід зазначити, що в рамках стандартів великої теорії та людяності здійснював теоретичний аналіз людської поведінки та свідомості Ю.Левада. Багатоаспектні дослідження соціально-політичного життя і масової свідомості громадян сучасної Росії містять праці М.Горшкова. У працях Л.Дробишевої аналізується досвід дослідження міжетнічної свідомості росіян. Життєвий світ людини як методологічна основа соціології життя, яку розвиває Ж.Гощенко, за своїми теоретичними вислідами наближається до рівня метатеорії. Не можна не відзначити (в контексті метатеоретичної парадигми) і певні здобутки сучасної української соціології. Ідеться про дослідження цінностей у контексті соціології медицини (В.Пилипенко, Н.Захарук, Н.Сопнева), модернізаційних процесів в українському суспільстві крізь призму цивілізаційного виміру (В.Пилипенко, О.Сапелкіна, Г.Чепурко), місця і ролі людини в сучасному ринковому соціумі (В.Пилипенко) тощо.

Отже, “здобутки” метатеоретизування розширюють уявлення про вихідні позиції нарощування сучасного теоретичного знання. Зазначені вище

тенденції з великою ймовірністю ведуть до нового бачення в соціології та сучасному соціальному світі. При цьому осмислення проблем метатеоретизування дає змогу виокремити такі аспекти [Романовский, 2018: с. 133]:

- 1) теоретизування в соціології доцільно орієнтувати не стільки на фактичні її досягнення, скільки на ймовірнісне прогнозування відповідних процесів у теоретичній соціології у їхньому зв'язку з історичними перспективами розвитку світового соціуму та соціальних процесів у ньому. Фундаментальну значущість для метатеоретичної концептуалізації, як і раніше, мають зорієнтовані на рівень теорії емпіричні “польові” дослідження. Для оптимізації результатів таких досліджень, своєю чергою, потрібна увага до того, в якій точці ми перебуваємо і куди з неї можливий рух, якщо спиратися на фундамент науки. При цьому важливими є уроки класиків, рефлексія ідей М.Вебера, Е.Дюркгайма, Г.Зимеля, Т.Парсонса, П.Сорокіна. Насамперед ідеться про зв'язок їхнього теоретичного здобутку з тенденціями сучасної історії;
- 2) дискурс метатеоретизування в соціології відбувається з опертям на конструкти, створені в рамках соціально-філософської думки, на імперативи взаємодії наук. Поверхнєве розуміння в науках створює “перепони” метатеоретизуванню, підміняючи його “модними” темами, що приховують чиїсь кар'єрні амбіції. Не слід вбачати у метатеоретизуванні ще одну моду;
- 3) перспектива метатеоретизування — це можливість появи якісно нової соціологічної парадигми в результаті наукової революції. Ключова роль тут належить емерджентності нового бачення сучасної історії, сучасної соціальності. Розуміння тенденцій часу крізь призму соціалізму і модерну зазнало краху. Зрушення, парадигмальне за змістом, можна прогнозувати як відмову від позицій європоцентричної гегемонії. Далі слід очікувати перебудови методологій, тематик, уподобань, дисциплінарних полів тощо;
- 4) в оновленій соціології в невинно оновлюваному світі залишиться ядро соціологічних теорій, котрі нині вважаються сучасними. Їхня “м'яка сила” зумовлена інтересом соціології до людини, її суспільного життя. Цей тренд — головний чинник змін у соціальних науках. Наступна епоха буде такою, якою її робить людство — люди, котрі стали суб'єктами історії, агентами, наділеними ресурсами та цілеспрямованими, мотивованими моральністю та етикою.

Проблемне поле соціологічних досліджень (у контексті проблематики цієї розвідки), безумовно, включає питання метатеоретизування в царині аналізу текстових даних. Уже в середині 2000-х років у соціологічний дискурс пострадянської соціології увійшло словосполучення “методологічна травма” як позначення невпевненості дослідників перед різноманіттям соціологічних теорій, методологій, методів у процесі прийняття рішень про вибір засобів пізнавальної діяльності. “Лікування” від цієї “хвороби” передбачає інтеграцію соціологічного знання через осмислення взаємозумовленості, взаємовизначеності методів, рефлексію побудови мови соціологічно-

го дослідження як системи методичного симбіозу. Власне йдеться про мета-теоретизування у трактуванні Дж.Ритцера, тобто про систематичне вивчення фундаментальної структури соціологічної теорії для подолання її політичних і концептуальних вад [Ритцер, 2002].

Зазначена рефлексія нині є вельми важливою з огляду на “проникнення” в соціологію постмодерністських тенденцій. Зокрема, ці тенденції загострили проблему тексту, проблему людини і, зрештою, проблему пізнання, постулюючи неможливість однозначної інтерпретації будь-якого тексту і трактуючи і соціальний світ, і біографію людини як сукупність фрагментарних дискурсивних конструкцій. При цьому йдеться про більш складні відносини з реаліями, аніж просто відображення (“наївний реалізм”) чи репрезентація (“наївний біографізм”).

Саме постмодерн породив постійні сумніви, котрі можна подолати, використовуючи формат метатеоретизування, запропонований П.Штомпкою. Це пошуки відповідей на питання, що ми досліджуємо, яким чином і для чого, коли претендент на проведення наративного, дискурсивного, біографічного або іншого типу аналізу не застосовує математичні операції для інтерпретації текстових (неформалізованих) даних. Необхідність метатеоретичного пошуку в царині аналізу текстових даних диктується відсутністю наразі єдиного, теоретично й емпірично обґрунтованого концептуального словника, критеріїв коректної “номінації” аналітичних підходів і принципів вибору як загальної моделі роботи з текстовими даними, так і конкретних методичних рішень.

Основними напрямками метатеоретичного пошуку в царині аналізу текстових даних у соціології є, по-перше, прояснення категоріального апарату, насамперед взаємозв'язків базових понять. Змістове наповнення багатьох із них перетинається, а використання їх як синонімів пояснюється неоднозначністю і шлейфом багаторічних дискусій у тих дисциплінах, звідки ці поняття “прийшли” в соціологію. За критерієм теоретичності / емпіричності використовувані в аналізі текстових даних базові поняття можна упорядкувати як “документ — текст — наратив — метанаратив — дискурс”. Ця послідовність фіксує перехід від реального об'єкта (конкретний документ) до теоретичного конструкту (дискурс) і відповідає традиційній для емпіричного дослідження реверсивній логіці переходів від концептуальних до операціональних дефініцій.

Інший напрям метатеоретизування — це об'єднання концептуальних підходів до аналізу текстових даних у дві групи на підставі відмінності систем цілепокладання. Предметно-орієнтовані моделі є принципово “нейтральними” щодо об'єкта вивчення і проблеми конструювання вибірки (дискурс-аналіз). Їхня мета — ідентифікація і / або реконструкція певного дискурсу. Об'єктно-орієнтовані моделі, навпаки, зосереджені на об'єкті (збирання даних, редагування та аналіз текстового масиву) і варіативно конструюють предмет (конверсаційний аналіз, наративний аналіз, біографічний метод). Ця варіативність пояснюється відмінністю дослідницьких завдань. Однак об'єктивно-орієнтовані моделі об'єднує категоричне заперечення трактування текстів як репрезентацій. Тексти мають соціально-конституювальний характер, вони створюють соціальний порядок у локальних

ситуаціях розмовної взаємодії (конверсаційний аналіз), (ре)конструюють параметри ідентичності та приватної буденності (біографії), як і життєвий світ та “норми” (само)пізнання (наративи).

Третій напрям метатеоретизування у царині текстових даних — це абстрагування від процедурних особливостей різних методик і зведення їх до контент-аналізу в розширювальному трактуванні. Останнє передбачає вирізнення двох видів контент-аналізу — традиційного формалізованого і нечастотного (сюди входять і правила кодування “обґрунтованої теорії”).

Нарешті, четвертий напрямок метатеоретизування — це об’єднання проблем усіх варіантів соціологічної роботи з текстовими даними у три групи: 1) зумовлені суб’єктивізмом дослідника; 2) детерміновані “природою” матеріалу; 3) “породжені” автором тексту (замисел, наративна компетентність, робота на глядача тощо). Перша і третя групи проблем пояснюються невинною “людськістю” учасників комунікації. Адже соціолог не може перетворюватися на бездумно-відстороненого препаратора смислів, а перед інформатором завдання стримування суб’єктивності не стоїть. Що ж стосується самого тексту, то неможливо відстежити та нівелювати вплив на нього низки чинників: гостроти і реалістичності фактичних переживань інформанта (сензитивні тематики), специфіки комунікативної взаємодії (інституційний і ситуативний контекст, особливості людської пам’яті) [Троцук, 2017: с. 15–16].

Успішна й ефективна діяльність науковців у проблемному полі соціологічних досліджень великою мірою детермінується знанням і реалізацією головних стратегій метатеоретизування в сучасний (пострадянський) період. Ідеться про інтегративне, еволюційне та перспективістське метатеоретизування [Дудина, 2017]. У 1990-ті роки на метатеоретизування поклали великі надії в плані інтеграції соціологічного знання, стандартизації мови опису та створення кумулятивної теорії. Дж.Тернер визнавав важливість метатеоретизування у позитивістському ключі — як роботи, спрямованої на створення кумулятивної формальної дедуктивної теорії. Він запропонував стратегію метатеоретизування для поступового створення переможної теорії. Стратегія Дж.Тернера базується на виокремленні з наявних теорій ключових концептів і зв’язків між ними для створення аналітичних моделей, які відображатимуть основні моменти окремих теорій. Справа полягає в узгодженні цих моделей та формулюванні абстрактних принципів, із котрих можна вивести верифіковані гіпотези для емпіричного дослідження.

До цього типу метатеоретизування можна віднести також розроблення інтегративних метатеоретичних концепцій, що встановлюють зв’язки між окремими частинами і рівнями соціологічного знання. Маємо на гадці концепції взаємозв’язку між мікро- і макрорівнем, співвіднесення дії і структури і зрештою пошук загальної теоретичної логіки соціології. Незважаючи на багаточисельність і розмаїття, зусилля першого покоління метатеоретиків не привели до бажаної інтеграції соціологічного знання. На початку XXI століття в соціологічній спільноті відбувається відмова від завдань стандартизації, а метатеоретичний інтерес спрямовується на осмислення процесів

зміни соціологічного знання в історичному контексті, з тим щоби окреслити перспективи подальшого розвитку дисципліни.

Еволюційне метатеоретизування “поміщає” соціологічне знання в історичний контекст та акцентує увагу на етапах, наступності або зміщеннях. Тема еволюції соціології стала особливим предметом теоретизування на зламі ХХ і ХХІ століть, коли питання про напрями розвитку соціології, про те, як створювати “нову соціологію”, і що робити зі “старою соціологією”, набули особливої популярності [Иванов, 2013а: с. 13]. На відміну від роботи в галузі історії соціології, “еволюційні” метатеоретики зацікавлені у визначенні лінії розвитку соціології та в картографуванні минулих досягнень, що привели до наявного стану соціологічного знання. Їхнє завдання — не історична, а логічна реконструкція розвитку знання.

Радикальним кроком до еволюційного метатеоретизування вважається підготовлена у 1996 році комісією фонду Гульбенкяна доповідь про реструктуризацію соціальних наук під назвою “Зробити соціальні науки відкритими”. Головна проблема соціального знання, на думку авторів доповіді, полягала в тому, що суспільні науки виявилися закритими від повного розуміння соціальної реальності. А методи, що історично склалися і мали на меті досягнення такого розуміння, стали заважати розумінню. Причиною такого стану було визнано те, що соціальні науки продовжують спиратися на застарілі ідеї, методології та дисциплінарні рамці, які виникли ще у ХІХ столітті. Тож автори доповіді запропонували прибрати застарілі дисциплінарні обмеження, об’єднати соціологію з іншими соціальними науками та уніфікувати наукове знання як “плюралістичний універсалізм”.

Децо пізніше М.Буравой дійшов висновку, що в зазначеній доповіді переоцінено релевантну лише для академічної еліти автономність наукового знання як таку, що не відповідає практиці соціальних наук і реальним соціальним проблемам. Ба більше, М.Буравой розцінює цю доповідь як повернення до амбіцій позитивізму ХІХ століття — уніфікації всього наукового знання без аналізу питань про те, “де”, “як” і “для кого” його виробляють [Burawoy, 2007]. Тож він пропонує свою метатеоретичну конструкцію, покликану пояснити багатоманіття соціологічного знання і накреслити подальші перспективи його розвитку. Основою конструкції М.Буравого слугує перевизначення способів класифікації соціологічного знання, коли замість дебатів про кількісні та якісні методи, позитивістські та інтерпретаційні методології йтиметься про постановку питання, для кого і для чого ми переймаємося соціологією [Burawoy, 2005: p. 11].

Свої погляди на сутність еволюційного метатеоретизування висловлювали також П.Штомпка та Г.Терборн. Але попри певні відмінності в підходах цих науковців, споріднює їх спроба накреслити єдину лінію історичного розвитку соціології, виявити етапи, наступність і розриви в еволюції цієї науки. Аналізуючи ретроспективно мінливість і варіативність соціологічного знання, всі “метатеоретики” вбачають ідеал у певній уніфікації його шляхом “реконструкції” еволюції соціологічної науки.

Окрім стратегій створення узагальнювальної перспективи (через стандартизацію мови опису або простежування лінії еволюції), існує напрям метатеоретизування, котрий відмовився від інтегративних зусиль і націлився

на виокремлення в структурі соціологічного знання відносно автономних, внутрішньо упорядкованих конфігурацій. Це — парадигми, дослідницькі програми, моделі пояснення тощо. Такий тип метатеоретичної діяльності спрямований на вироблення критеріїв оцінювання та орієнтирів розвитку, чинних усередині виокремлених конфігурацій.

У роздумах науковців про плюралізм соціологічних підходів та теорій найчастіше зустрічається термін “парадигма”. Спочатку це поняття розуміли як сукупність наукових досягнень (визнаних науковою спільнотою) або взірць розв’язання наукових проблем, висунутих певною класичною роботою. Але як будь-яке поняття, використовуване вельми активно без належної рефлексії, поняття “парадигма” набуло в соціології доволі розпливчатого трактування. Парадокс використання цього поняття полягає в тому, що з плином часу воно стало асоціюватися з поняттям “теорія”. Понад те, в деяких випадках ці поняття стали використовувати як взаємозамінювані, як синоніми. Поняття “парадигма” стало розглядатися, першою чергою, як сукупність визнаних наукових досягнень, а не як взірць розв’язання наукових проблем, порушених цими досягненнями.

У випадку, коли аналітики акцентують увагу на вже створених теоріях, парадигма стає не стільки інструментом аналізу, скільки способом формальної класифікації наукового знання. В рамках парадигми вирізняються елементи, зв’язок між якими встановлюється постфактум і не має характеру необхідного. Дж.Ритцер, здійснюючи парадигмальний аналіз соціологічного знання, вирізняє в парадигмі чотири елементи: 1) взірцева робота в даній дисциплінарній галузі; 2) визначення предметної царини; 3) теорія або сукупність теорій; 4) методи [Ритцер, 2002: с. 571]. Поняття парадигми відіграє роль узагальнювального найменування деякої сукупності вирізнених елементів, констатуючи та впорядковуючи відмінності між фундаментальними уявленнями про предмет вивчення науки.

Таким чином, можна говорити про три стратегії метатеоретизування, відмінні за цільовою установкою і результатом. Інтегративне метатеоретизування спрямоване на виявлення загальної теоретичної логіки, стандартизацію мови опису і / або розроблення інтегрованої теорії. Ця стратегія базується на виокремленні з відомих теорій ключових концептів і створенні загальних аналітичних моделей. Стратегії еволюційного метатеоретизування спрямовані на осмислення тенденцій розвитку соціології в змінюваному контексті та визначення майбутнього стану дисципліни шляхом картографування минулих досягнень, виділення етапів, фаз, зрушень і зміщень у соціологічному знанні. А перспективістське метатеоретизування відштовхується від припущення, що соціологія не досягне єдності ні нині, ні в майбутньому стані й має існувати за умов множини перспектив.

У контексті аналізу метатеоретизування в сучасний, пострадянський період видається можливим (і необхідним) приділити увагу антропосоціокультурному еволюціонізму як метатеоретичному принципу вивчення людських спільнот. Антропосоціокультурний еволюціонізм — це розвиток антропосоціетального підходу, використовуваного як сучасна, антропо-діяльнісна інтерпретація класичного соціокультурного підходу [Лапін, 2005].

Можна виокремити кілька принципів, котрі дають змогу конкретизувати уявлення про суспільство як антропосоціокультурну цілісність [Лапин, 2018: с. 6]:

- 1) принцип суперечливості функцій соціальної дії базується на розумінні людини як багатовимірної, біосоціокультурної істоти, специфіку якої становить здатність до творчої продуктивної діяльності (К.Маркс, М.Вебер). Багатовимірність людини пов'язана з її суперечливістю, що виявляється у суперечливості смислів та значень дій одних суб'єктів для інших і виконує явні й латентні функції стосовно суб'єктів взаємодії;
- 2) принцип паритетності та взаємопроникнення культури і соціуму означає, що жодна із цих складових суспільства не зводиться до іншої і не виводиться з неї. Цей принцип передбачає неієрархічний мережний характер структури суспільства, зумовлений багатовимірністю людини та суперечливістю функцій соціальної дії;
- 3) принцип неповноти антропосоцієтальної відповідності має ключове значення для розуміння характеру й типу соціуму як глибинне джерело саморозвитку суспільства й особистості. Він означає неповну сумісність особистісно-поведінкових характеристик людини як соціалізованого актора (особистості) і характеристик соціуму, можливість їх протистояння, яке часом досягає великої гостроти;
- 4) принцип несталості антропосоцієтальної рівноваги означає, що різноспрямованість дій соціальних акторів і обмеженість ресурсів унеможлиблює забезпечення стійкого балансу задоволення потреб, цінностей, інтересів людей, взаємодія котрих утворює це суспільство. За оцінкою Т.Парсонса, баланс між зацікавленостями акторів у збільшенні свого задоволення досягається лише на короткий час. Частіше спостерігається віддалення від точки рівноваги, що створює ситуації ризиків. А якщо це віддалення перевищує критичне значення, то ціле трансформується в якісно інший стан або руйнується;
- 5) принцип бінарної протиспрямованості соцієтальних процесів і взаємооборотності (інверсійності) їхніх ролей означає, що кожен процес (що втілює динаміку соціуму й має певну спрямованість) є зіставним із протилежно спрямованим процесом. Один із них забезпечує відтворення відповідних структур, а інший — їхню зміну. Ці процеси є протилежними за своїм впливом у суспільстві на різних етапах його еволюції. Спочатку превалує один з них, потім — протилежний. Від пропорцій інверсійності цих бінарних процесів залежить характер динаміки суспільства — домінують зміни або збереження стану.

Як відомо, спільноти людей є історично змінюваними. Їхні зміни можна вважати розвитком тією мірою, якою утворюються нові способи самоорганізації, що дають змогу спільнотам успішно відповідати на нові виклики — внутрішні й зовнішні. Глибинним джерелом розвитку спільнот є розвиток культури людей, тобто саморозвиток їхніх здібностей і потреб, саморозвиток індивідів. Тому захист прав і свобод людини в кінцевому підсумку означає захист вільного саморозвитку не лише індивідів, а й їхніх спільнот, про

що свідчать успіхи країн західної цивілізації. Якщо у спільноті формуються регулятори саморозвитку, то це є свідченням того, що соціум відповідає характеру культури, сприяє її розвитку. Це і становить відкрите суспільство. Але якщо соціум не відповідає характеру культури, в ньому формуються регулятори, котрі блокують саморозвиток. Саме формування ефективних механізмів саморозвитку може стати початком становлення нових суспільств на пострадянському просторі, відмінних від усіх попередніх.

Для розуміння і дослідження трендів глобалізованого людства, його цивілізацій і країн (зокрема пострадянських), необхідні нові підвалини типології спільнот — не окремих царин, а спільноти загалом. Гіпотетично можна вирізнити такі виміри [Лапин, 2018: с. 10]:

- 1) міра самодостатності спільноти для її сталого розвитку: залежні, напівзалежні, самодостатні спільноти. Останні й утворюють владу суспільства, на відміну від їхніх регіональних спільнот як не зовсім самодостатніх;
- 2) характер диференційованості структури (дворівневі, багаторівневі), форми і способи комунікації між індивідами та їхніми структурами (безпосередні / опосередковані; кооперація, конкуренція, паритет; підкорення / підпорядкованість; усні, письмові, електронні);
- 3) засоби самоорганізації спільнот, їхньої сталості та здатності до змін: базове співвідношення культури і соціуму (їх відповідність / невідповідність); характер регуляторів суспільної енергії (стимулювання / блокування розвитку культури); домінуючий тип процесів: традиційні (закриті), повільно змінювані, сучасні (відкриті); орієнтовані на нові правила, що вможливають успішну відповідь на сучасні виклики; саморегульовані чи здатні до саморозвитку; модернізаційні;
- 4) інтегральні підстави (критерії): рівень, якість життя населення; задоволеність людей своїм життям; ідентифікація із суспільством, його цінностями; стан самоорганізації спільноти.

Усе викладене вище дає підстави для певних висновків стосовно сучасного (пострадянського) метатеоретизування.

По-перше, нинішній стан метатеоретизування в соціології — це рух або від кодифікації та концептуальної стандартизації до деконструкції й децентралізації сучасних соціологічних теорій, або зворотний рух.

По-друге, сьогодні має сенс предметно говорити про антропосоціокультурний еволюціонізм як метатеоретичний принцип вивчення спільнот. Метатеоретизування в науках про суспільство — це принципи вивчення людських спільнот як об'єктів, котрі утворюють новий універсум, що еволюціонує, — соціальне, антропосоціокультурне буття.

По-третє, вирізняють три стратегії метатеоретизування в сучасній соціології. Інтегративне метатеоретизування спрямоване на виявлення загальної теоретичної логіки, стандартизацію мови опису і / або розроблення інтегрованої теорії. Еволюційне метатеоретизування “осмислює” тенденції і перспективи розвитку соціології у соціальному світі, що змінюється. Перспективістське метатеоретизування спрямоване на визначення незалежних

одна від одної внутрішньо впорядкованих і відносно герметичних конфігурацій — парадигм, науково-дослідницьких програм, моделей пояснення тощо. Ці стратегії метатеоретизування допомагають розв'язати проблеми дисциплінарної роздробленості.

По-четверте, сьогодні можна говорити про глибоку трансформацію дисциплінарного простору соціогуманітарних наук, зосередившись на питанні, що це означає — кризу чи входження в “постмодернізм”? Постмодерністська інтерпретація сучасної соціальної теорії є емпірично обмеженою. Вона вельми жорстко пов'язує між собою характеристики множинності, фрагментарності й хаотичності. Надлишковість цього підходу полягає у тому, що фрагментарність — це один із можливих наслідків плюральності соціогуманітарних наук. Їхня фрагментарність може мати реверсивний характер — від хаосу до порядку і навпаки. Постмодерністська фрагментація протистоїть логіці розвитку сучасних соціальних наук. Вона накладається на концептуальну роздробленість наукового знання, позаяк у “режимі дисциплін” соціальну реальність вивчають кілька соціальних наук.

По-п'яте, має сенс розглядати “постгуманізм” як метатеоретичну програму міждисциплінарних досліджень. Постгуманізм тут позначає онтологічну і дискурсивну (метатеоретичну) реальність, що “формулює” вимоги до наукового пізнання. У ХХІ столітті низка процесів і явищ “підривають” базові уявлення про людину і людське суспільство. Ця ситуація й описується в термінах постгуманізму, котрий “віщує” про формування третього історичного типу соціального порядку. В підґрунті постгуманістичного світу — кілька фундаментальних процесів і чинників: “стріла часу”; “шок-футуризація”; ризики і травми соціальних процесів; метаморфогенез інституцій — посткапіталізм, постсекуляризм, постнаціоналізм тощо. Ці чинники змінюють образ сучасного, “закриваючи” добу антропоцентризму.

По-шосте, слід зазначити, що нинішня класифікація наук потребує коригування. Набувають значущості антропосоціокультурний підхід і розвиток соціального конструктивізму, а також розрізнення категорій і понять: метатеоретизуючи, ми “працюємо” з поняттями, але не з категоріями.

По-сьоме, має сенс говорити про деякі ускладнення та перешкоди, що мають місце в сучасному метатеоретизуванні. Йдеться про недооцінку суперечливості, алогічності в дослідженні мікро- і макропроцесів. Очевидне благородство цілей, завдань універсального теоретизування суперечить прагматичній реалізації, що нерідко призводить до його примітивізації або використання в антигуманних і антинаукових цілях. Подеколи теорія перебуває в маркетинговому “тунелі”, а іноді “підлаштовується” під вигідну (для правлячих груп) мету. Парадоксальною є всезагальність / розчленованість метатеоретичного знання. Майже в кожній його галузі дослідники наблизилися до межі незнання, ба й заступили її. Зрештою, теперішнє і майбутнє підвладні метатеоріям, а в соціальному плані виконуються вузькоутилітарні завдання.

Джерела

Александр, Дж. (2013). Смыслы социальной жизни: культурсоциология. Москва: Практис.

- Бауман, З. (2004). *Текущая современность*. Санкт-Петербург: Питер.
- Бек, У. (2000). *Общество риска. На пути к другому модерну*. Москва: Прогресс-Традиция.
- Бхамбра, Г. К., & Сантуш, Б. ди С. (2017). Глобальные вызовы социологии. *Социологические исследования*, 9, 3–8. <https://doi.org/10.7868/S013216251709001X>
- Девятко, И. Ф. (1996). *Модели объяснения и логика социологического исследования*. Москва: Институт социологического образования Российского центра гуманитарного образования; Программа Европейского сообщества TEMPUS/TACIS; Институт социологии Российской академии наук.
- Девятко, И. Ф. (2003). Социологические теории деятельности и практической рациональности. Москва: Аванти плюс.
- Девятко, И. Ф. (2017). Метатеоретизирование или философия социальных наук? *Социологические исследования*, 12, 3–9. <https://doi.org/10.7868/S0132162517120017>
- Дудина, В. И. (2013а). *Эпистемические матрицы социологического знания*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета.
- Дудина, В. И. (2013б). Вымышленный кризис социологии и контуры новой эпистемологии. *Социологические исследования*, 10, 13–21.
- Дудина, В. И. (2017). Стратегии метатеоретизирования в социологии. *Социологические исследования*, 12, 10–19. <https://doi.org/10.7868/S0132162517120029>
- Иванов, Д. В. (2013а). Эволюция социологии и эволюционное метатеоретизирование. *Телескоп: Журнал социологических и маркетинговых исследований*, 4, 13–19.
- Иванов, Д. В. (2013б). Этапы эволюции социологии и доминантные типы метатеоретизирования. *Социологические исследования*, 9, 3–13.
- Иванов, Д. В. (2017). Тренд метатеоретизирования в современной социологии. *Социологические исследования*, 11, 3–10. <https://doi.org/10.7868/S0132162517110010>
- Кузнецов, В. И. (1997). Социальное метатеоретизирование и его значение. *Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология*, 4, 22–42.
- Лапин, Н. И. (2005). Антропосоциетальный подход: методологические основания, социологические измерения. *Вопросы философии*, 2, 17–29.
- Лапин, Н. И. (2018). Антропосоциокультурный эволюционизм — метатеоретический принцип изучения сообществ людей. *Социологические исследования*, 3, 3–14. <https://doi.org/10.7868/S0132162518030017>
- Пилипенко, В. Є. (2005). Людина в ринковому суспільстві: орієнтації, поведінка, культура. Київ: Фоліант.
- Пилипенко, В. Є. (2012). Українська соціологія сьогодні: дослідження основних сфер життєдіяльності суспільства. Львів: Західноукраїнський консалтинг-центр.
- Пилипенко, В. (2017). Метатеоретизування в соціології: особливості, типи та напрями. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 59–76.
- Пилипенко, В. (2018). Метатеоретичні пошуки соціологів у 1950–1970-х роках: генеза нової царини соціологічного знання. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 117–141.
- Пилипенко, В. Е., Захарук, Н. Ю., & Сопнева, Н. Б. (2009). *Ценности в контексте социологии медицины*. Донецк: Юго-Восток.
- Пилипенко, В. Е., Поддубный, В. А., & Черненко, И. В. (1993). *Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (синергетический подход)*. Киев: Наукова думка.
- Пилипенко, В. Є., Привалов, Ю. О., & Николаєвський, В. М. (2008). *Владна еліта у контексті суспільного розвитку*. Київ: Фоліант.
- Пилипенко, В., Привалов, Ю., & Щербина, В. (2000). *Субъективный компонент в социологическом познании*. Киев: Стило.
- Пилипенко, В. Є., Сапелкіна, О. В., & Чепурко, Г. І. (2016). *Модернізація: теорія, практика, цивілізаційний вимір*. Львів: Ліга-Прес.
- Резнік, В. С. (2010). *Легітимізація приватної власності як концепт соціологічної теорії*. Київ: Інститут соціології Національної академії наук України.

Ритцер, Дж. (2002). *Современные социологические теории* (5-е изд.). Санкт-Петербург: Питер.

Романовский, Н. В. (2016). Междисциплинарность: взаимодействие естественнонаучных и социально-гуманитарных знаний (XVII Харчевские чтения). *Социологические исследования*, 2, 155–157.

Романовский, Н. В. (2018). Метатеоретизирование в социологии: дискурс и прогноз. *Социологические исследования*, 2, 127–135. <https://doi.org/10.7868/S0132162518020137>

Троцук, И. В. (2014). Текстовый анализ в социологии: проблемы и обещания разных типов “чтения” слабоструктурированных данных. Москва: Российский университет дружбы народов.

Троцук, И. В. (2017). О метатеоретизировании в области анализа текстовых данных. *Социологические исследования*, 9, 12–21. <https://doi.org/10.7868/S0132162517090033>

Черниш, Н. Й. (2018). Стан сучасного загальносоціологічного теоретизування: глобальний досвід і локальні специфікації. *Український соціум*, 1(64), 19–35. <https://doi.org/10.15407/socium2018.01.019>

Чудова, И. А. (2015). Постмодернизм и социологическая теория. *Социологические исследования*, 5, 33–41.

Яковенко, А. В. (2017). Метатеоретизирование: основные социальные препятствия и сложности. *Социологические исследования*, 11, 11–18. <https://doi.org/10.7868/S0132162517090033>

Burawoy, M. (2005). For public sociology. *American Sociological Review*, 70(1), 4–28. <https://doi.org/10.1177/000312240507000102>

Burawoy, M. (2008). Open the social science: To whom and for what. *Portuguese Journal of Social Science*, 6(3), 137–146. https://doi.org/10.1386/pjss.6.3.137_1

Ritzer, G. (2007). Metatheory. In G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosm086>

Wagner, D. G., & Berger, J. (1985). Do sociological theories grow? *American Journal of Sociology*, 90(4), 697–728.

Матеріал отримано 15.07.2019

References

Alexander, J. (2013). *The meanings of social life: A cultural sociology*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: Praxis Press. [= Александр 2013]

Bauman, Z. (2008). *Liquid modernity*. [In Russian]. Saint Petersburg, Russian Federation: Piter Press. [= Бауман 2008]

Beck, U. (2000). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: Progress-Tradition Press. [= Бек 2000]

Bhambra, G. K., & Santos, B. de S. (2017). Global challenges for sociology. [In Russian]. *Sociological Studies*, 9, 3–8. <https://doi.org/10.7868/S013216251709001X> [= Бхамбра 2017]

Burawoy, M. (2005). For public sociology. *American Sociological Review*, 70(1), 4–28. <https://doi.org/10.1177/000312240507000102>

Burawoy, M. (2008). Open the social science: To whom and for what. *Portuguese Journal of Social Science*, 6(3), 137–146. https://doi.org/10.1386/pjss.6.3.137_1

Chernysh, N. Y. (2018). The current state of general sociological theorising: Global experience and local specifics. [In Ukrainian]. *Ukrainian Society*, 1(64), 19–35. <https://doi.org/10.15407/socium2018.01.019> [= Черниш 2018]

Chudova, I. A. (2015). Postmodernism and sociological theory. [In Russian]. *Sociological Studies*, 5, 33–41. [= Чудова 2015]

Deviatko, I. F. (1996). *Explanatory models and the logic of social research*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: Institute of Education in Sociology at the Russian Centre for

Education in the Humanities; The EU TEMPUS/TACIS Programme; Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences. [= Девятко 1996]

Deviatko, I. F. (2003). *Sociological theories of activity and practical rationality*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: Avanti Plus Press. [= Девятко 2003]

Deviatko, I. F. (2017). Metatheorising or philosophy of the social sciences? [In Russian]. *Sociological Studies*, 12, 3–9. <https://doi.org/10.7868/S0132162517120017> [= Девятко 2017]

Dudina, V. I. (2013a). *Epistemic matrices of sociological knowledge*. [In Russian]. Saint Petersburg, Russian Federation: Saint Petersburg State University Press. [= Дудина 2013a]

Dudina, V. I. (2013b). An imaginary crisis in sociology and outlines for a new epistemology. [In Russian]. *Sociological Studies*, 10, 13–21. [= Дудина 2013b]

Dudina, V. I. (2017). The strategies of metatheorising in sociology. [In Russian]. *Sociological Studies*, 12, 10–19. <https://doi.org/10.7868/S0132162517120029> [= Дудина 2017]

Ivanov, D. V. (2013a). The evolution of sociology and evolutionary metatheorising. [In Russian]. *Telescope: A Journal of Sociological and Marketing Studies*, 4, 13–19. [= Иванов 2013a]

Ivanov, D. V. (2013b). Stages in the evolution of sociology and the dominant types of metatheorising. [In Russian]. *Sociological Studies*, 9, 3–13. [= Иванов 2013b]

Ivanov, D. V. (2017). The trend of metatheorising in contemporary sociology. [In Russian]. *Sociological Studies*, 11, 3–10. <https://doi.org/10.7868/S0132162517110010> [= Иванов 2017]

Kuznetsov, V. I. (1997). Social metatheorising and its significance. [In Russian]. *Moscow University Proceedings. Series 18: Sociology and Political Science*, 4, 22–42. [= Кузнецов 1997]

Lapin, N. I. (2005). The anthroposocietal approach: Methodological underpinnings and sociological measurement. [In Russian]. *The Problems of Philosophy*, 2, 17–29. [= Лапин 2005]

Lapin, N. I. (2018). Anthroposociocultural evolutionism as a metatheoretical principle of studying human communities. [In Russian]. *Sociological Studies*, 3, 3–14. <https://doi.org/10.7868/S0132162518030017> [= Лапин 2018]

Pilipenko, V. Ye., Poddubnyi, V. A., & Chernenko, I. V. (1993). *Social morphogenesis: Evolution and catastrophes (A synergetics-based approach)*. [In Russian]. Kyiv, Ukraine: Naukova Dumka Press. [= Пилипенко 1993]

Pilipenko, V., Privalov, Yu., & Scherbina, V. (2000). *A subjective component in sociological cognition*. [In Russian]. Kyiv, Ukraine: Stylos Press. [= Пилипенко 2000]

Pilipenko, V. Ye., Zakharuk, N. Yu., & Sopneva, N. B. (2009). *Values in regard to the sociology of health care*. [In Russian]. Donetsk, Ukraine: Yugo-Vostok Press. [= Пилипенко 2009]

Pylypenko, V. Ye. (2005). *The human being in a market society: Orientations, behaviour and culture*. [In Ukrainian]. Kyiv, Ukraine: Foliant Press. [= Пилипенко 2005]

Pylypenko, V. Ye. (2012). *Ukrainian sociology nowadays: Studying the key areas of the society's life*. [In Ukrainian]. Lviv, Ukraine: Western Ukrainian Consulting Centre. [= Пилипенко 2012]

Pylypenko, V. (2017). Metatheorising in sociology: Particularities, types and trends. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2, 59–76. [= Пилипенко 2017]

Pylypenko, V. (2018). Metatheoretical inquiry in sociology during the 1950s–1970s: The genesis of a new realm of sociological knowledge. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2, 117–141. [= Пилипенко 2018]

Pylypenko, V. Ye., Pryvalov, Yu. O., & Nikolaievskiy, V. M. (2008). *The power elite in the context of societal development*. [In Ukrainian]. Kyiv, Ukraine: Foliant Press. [= Пилипенко 2008]

Pylypenko, V. Ye., Sapielkina, O. V., & Chepurko, G. I. (2016). *Modernisation: Theory, practice and civilisational dimension*. [In Ukrainian]. Lviv, Ukraine: Liga-Press. [= Пилипенко 2016]

Reznik, V. S. (2010). *The legitimation of private property as a concept for sociological theory*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. [= Резнік 2010]

Ritzer, G. (2002). *Modern sociological theory* (5th ed.). [In Russian]. Saint Petersburg, Russian Federation: Piter Press. [= Ритцер 2002]

Ritzer, G. (2007). Metatheory. In G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosm086>

Romanovskii, N. V. (2016). Interdisciplinarity: The interaction of knowledge in natural sciences, social sciences and the humanities (17th annual conference in memory of A. G. Kharchev). [In Russian]. *Sociological Studies*, 2, 155–157. [= Романовский 2016]

Romanovskii, N. V. (2018). Metatheorising in sociology: Discourse and forecasts. [In Russian]. *Sociological Studies*, 2, 127–135. <https://doi.org/10.7868/S0132162518020137> [= Романовский 2018]

Trotsuk, I. V. (2014). *Textual analysis in sociology: The problems and promise of different types of “reading” loosely structured data*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: RUDN (Peoples' Friendship University of Russia) Press. [= Троцук 2014]

Trotsuk, I. V. (2017). Metatheorising for the analysis of textual data. [In Russian]. *Sociological Studies*, 9, 12–21. <https://doi.org/10.7868/S0132162517090033> [= Троцук 2017]

Wagner, D. G., & Berger, J. (1985). Do sociological theories grow? *American Journal of Sociology*, 90(4), 697–728.

Yakovenko, A. V. (2017). Metatheorising: Basic social obstacles and difficulties. [In Russian]. *Sociological Studies*, 11, 11–18. <https://doi.org/10.7868/S0132162517090033> [= Яковенко 2017]

Received 15.07.2019

ВАЛЕРІЙ ПИЛИПЕНКО, ГУЛЬБАРШИН ЧЕПУРКО, ЮРІЙ ПРИВАЛОВ Метатеорії на початку ХХІ століття: модернізаційний вектор соціології

У статті йдеться про міждисциплінарні витоки соціологічної метатеорії, а також причини піднесення інтересу до неї у пострадянський період. Розглянуто стратегії метатеоретизування в сучасній соціології. Описано головні формати метатеоретизування та його можливості в предметній галузі аналізу неформалізованих даних. Проаналізовано тенденції переходу соціологічної спільноти від дискурсу парадигмальної кризи до метатеоретизування.

Ключові слова: суспільство, сучасна соціологія, соціологічна теорія, метатеоретизування, метатеорія, проблемне поле, метасоціологія

ВАЛЕРІЙ ПИЛИПЕНКО, ГУЛЬБАРШИН ЧЕПУРКО, ЮРІЙ ПРИВАЛОВ

Метатеории в начале ХХІ столетия: модернизационный вектор социологии

В статье речь идёт о междисциплинарных истоках социологической метатеории, а также причинах повышения интереса к ней в постсоветский период. Рассматриваются стратегии метатеоретизирования в современной социологии. Описываются основные форматы метатеоретизирования и его возможности в предметной области анализа не-

формализованных данных. Анализируются тенденции перехода социологического сообщества от дискурса парадигмального кризиса к метатеоретизированию.

Ключевые слова: общество, современная социология, социологическая теория, метатеоретизирование, метатеория, проблемное поле, метасоциология

VALERII PYLYPENKO, GULBARSHYN CHEPURKO, YURII PRYVALOV

Early 21st-century metatheories: A vector for modernisation of sociology

The paper traces the interdisciplinary sources of sociological metatheory and explores some factors contributing to the growth of interest in this realm during the post-Soviet era. The authors provide a detailed overview of metatheoretical strategies established in contemporary sociology and describe the main types of metatheorising. Furthermore, they examine the opportunities offered by metatheorising for the analysis of non-formalised data in a specific subject area or field of research. Particular attention is given to the trends that characterise a shift from discourse on paradigm crisis to metatheorising, which has been observed within the sociological community.

Keywords: society, contemporary sociology, sociological theory, metatheorising, metatheory, research problem field, metasociology